

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ УСВІДОМЛЕННЯ СТУДЕНТАМИ ЖИТТЄВИХ ПОДІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ПСИХОСЕМАНТИЧНИХ МЕТОДІВ

Kresan O.D. Psychological aspects of the investigation of students' realization of life events by psychosemantic methods / O.D. Kresan // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 30. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 316–325.

О.Д. Кресан. Психологічні аспекти дослідження усвідомлення студентами життєвих подій за допомогою психосемантичних методів . У статті здійснено дослідження усвідомлення студентами життєвих подій за допомогою психосемантичних методів. Проаналізовано основні підходи до проблеми свідомості та усвідомлення у психології, визначено, що усвідомлення пов'язано з мовою та мовленням особистості: щоб усвідомити життєву подію та її значення і сенс у своєму житті необхідно мовленнєве оформлення даної події у словах, описах, життєвих історіях тощо.

Проведено емпіричне дослідження усвідомлення студентами життєвих подій за допомогою психосемантичного методу – семантичного диференціалу. Описано хід і результати дослідження, проведено факторний аналіз результатів. Виділено чотири фактори, в яких найвищі показники відсотка загальної дисперсії, значення шкал наведено у матриці повернутих компонент по всіх чотирьох факторах. Показано шкали, які мають найвищі і найнижчі значення. Виділено наступні фактори усвідомлення студентами життєвих подій. Фактор «Емоційна насиченість події» відображає усвідомлення життєвої події як емоційного явища, що має позитивний і негативний полюс. Фактор «Оволодіння та переживання події» відображає внутрішню роботу особистості над подією, внутрішньоособистісний аспект події для людини, що включає також переживання даної події. Фактор «Усвідомленість, осмисленість події», в якому виділяється раціональний, свідомий компонент події, що розуміється досліджуваними як така, що осмислюється та усвідомлюється. Четвертий фактор «Спонтанність події» – характеристика події як несподіваної, миттєвої, неочікуваної. Виявлені особливості усвідомлення студентами життєвих подій дають уявлення не лише про явище життєвих подій у свідомості, а й допомагають зрозуміти природу свідомості людини та процес саморозвитку особистості.

Ключові слова: життєві події, усвідомлення, психосемантичний метод, семантичний диференціал, факторний аналіз, переживання, емоційна насиченість події, оволодіння подією, осмисленість події, спонтанність події.

О.Д. Кресан. Психологические аспекты исследования студентами жизненных событий при помощи психосемантических методов. В статье произведено исследование жизненных событий при помощи психосемантических методов. Проанализированы основные подходы к проблеме сознания и осознания в психологии, определено, что осознание связано с языком и речью личности: чтобы осознать жизненное событие, его значение и смысл в своей жизни, необходимо речевое оформление данного события в словах, описаниях, жизненных историях и пр.

Проведено эмпирическое исследование осознания студентами жизненных событий при помощи психосемантического метода – семантического дифференциала. Описан ход и результаты исследования, проведен факторный анализ результатов. Выделено четыре фактора, в которых самые высокие показатели процента общей дисперсии, значение шкал отображено в матрице повернутых компонент по всем четырём факторам. Отображены шкалы, которые имеют самые высокие и самые низкие показатели. Выделены следующие факторы осознания студентами жизненных событий. Фактор «Эмоциональная насыщенность события» отображает осознание жизненных событий как эмоционального явления с позитивным и негативным полюсами. Фактор «Овладение и переживание события» отображает внутреннюю работу личности над событием, внутриличностный аспект события для человека, который включает в себя и переживание данного события. Фактор «Осознанность, осмысленность события», в котором выделяется рациональный сознательный компонент события, которое понимается исследуемыми как осознаваемое и осмысленное. Четвёртый фактор «Спонтанность события» – это характеристика события как внезапного, мгновенного, неожиданного. Выявленные особенности осознания студентами жизненных событий составляют представление не только о жизненных событиях в сознании личности, но и помогают понять саму природу сознания человека и процесс саморазвития личности.

Ключевые слова: жизненные события, осознание, психосемантический метод, семантический дифференциал, факторный анализ, переживание, эмоциональная насыщенность события, овладение событием, осмысленность события, спонтанность события.

Постановка проблеми. Емпіричне дослідження процесу усвідомлення особистістю життєвих подій виявляє неабиякі складнощі та становить собою серйозну наукову проблему. Було чимало спроб об'єктивно зафіксувати процеси свідомості та усвідомлення у класичній психології (В.Вундт, З.Фрейд, К.Юнг, Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн, та ін.) На-

приклад, В.Вундт взагалі вважав, що свідомість доступна лише самому суб'єкту, що пізнає, і прихована від зовнішнього спостереження і вимірювання [1], тобто дослідити свідомість іншої людини, на думку вченого неможливо або дуже складно.

У сучасних психологічних дослідженнях вивчалися свідомість та її закономірності, особливості функціонування (В.Ф.Петренко, В.П.Зінченко, К.О. Абульханова, В.М.Аллахвердов, А.Ю.Агафонов та ін.). Проте однозначної відповіді щодо проблеми усвідомлення тих чи інших явищ сьогодні у психології так і не існує, натомість є велика кількість теорій, досліджень і положень, які так чи інакше мають значні, а іноді й кардинальні розбіжності у тлумаченні усвідомлення та його детермінації. Тому актуальність проблеми емпіричного дослідження усвідомлення є нині незаперечним фактом.

Особливої складності проблема усвідомлення набуває у зв'язку з об'єктом усвідомлення, оскільки завжди усвідомлюється не просто зміст самої свідомості, а якісь об'єктивні явища. Такими явищами, що потребують усвідомлення, є життєві події – поворотні етапи життєвого шляху особистості, що пов'язані із прийняттям нею на тривалий період життя важливих рішень [5]. У період юності або ранньої дорослості існує велика кількість життєвих подій, від яких можуть залежати не лише теперішні наслідки, а й весь процес саморозвитку і життєвий шлях особистості в майбутньому. До таких подій належать вибір професії, вибір супутника життя, народження дітей тощо. Усвідомлення життєвих подій, їх наслідків, особливостей здійснення, є важливим для особистості з точки зору не лише її успішності в суспільстві, а й для побудови майбутнього.

Тому метою нашої статті є здійснення емпіричного дослідження усвідомлення студентами життєвих подій. Розуміючи зміст свідомості особистості щодо тих чи інших подій, можна допомогти їм впоратися з травматичними ситуаціями, подолати життєві труднощі, а також допомогти в питаннях особистісного самовизначення і життєвого вибору.

Теоретико-методологічний аналіз проблеми. Проблема свідомості була центральною в психології ХІХ століття – психології свідомості, де вивчалися закономірності свідомості, свідомість як процес, пізнавальна сфера людини загалом тощо. Починаючи з праць У.Джемса, В.Вундта, Ф.Брентано та інших представників даного напрямку, значної уваги набуває вивчення характеристик та особливостей свідомості, її окремих компонентів, закономірностей її функціонування.

Згодом свідомість почала вивчатися у контексті дихотомії свідомість – несвідоме (З.Фройд, К.Юнг, А.Адлер, Г.Салліван, А.Фрейд, Ж.Лакан тощо), де свідомості відводилося значно менше значення, ніж несвідомому. У зв'язку зі свідомими і несвідомими процесами почало більше розроблятися поняття «*усвідомлення*». Наприклад, у практиці психоаналітиків усвідомлення пацієнтом тих чи інших подій чи явищ було метою психотерапії і відбувалося в процесі певної внутрішньої роботи особистості. Для того, щоб виникло усвідомлення тієї чи іншої події, ставлення, почуття тощо, пацієнт повинен був погодитися з їх наявністю, подолати механізми психологічного захисту щодо них, і «включити» дане явище у структуру власного «Я», тобто до складу свідомості і внутрішнього світу. Все, що є усвідомленим, доступним для сфери свідомості, когнітивних процесів, перестає турбувати людину, викликати напруження, тривогу та неприємні переживання у повсякденному житті.

Суттєвим аспектом виникнення і функціонування свідомості є її тісний взаємозв'язок з *мовою та мовленням* (Л.С. Виготський, Л.С. Рубінштейн, О.Р. Лурія, Д.Б. Ельконін, О.О. Леонтьєв, Дж. Брунер, В.Ф. Петренко, О.Ю. Артем'єва та ін.). Саме завдяки мові та мовленню виникає й формується свідомість і самосвідомість, усвідомлення відбувається в процесі і в результаті мовлення, усного чи писемного (Л.С. Виготський, О.Р. Лурія, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, І.О. Синиця, О.О. Леонтьєв) в діалозі з іншими людьми (О.М.Леонтьєв, М.М. Бахтін, О.В. Улибіна, В.М. Біблер, В.В. Столін, Л.А. Радзиховський та ін.).

Основний матеріал і результати дослідження. Однією з найважливіших умов та особливостей процесу усвідомлення є вираження змісту того, що усвідомлюється, у мовленнєвих формах, тобто при усвідомленні відбувається мовленнєве вираження того чи іншого змісту, наприклад, розуміння матеріалу, усвідомлення свого досвіду, стану, події тощо. Тому, щоб усвідомити, людина повинна висловити, проговорити, написати – тобто *виразити за допомогою мови* певний зміст. З цією тезою погоджуються більшість зарубіжних і вітчизняних дослідників. Наприклад, за Л.С.Виготським в основі усвідомлення лежать «мовні рефлексії», що виникають у процесі соціальної взаємодії. І усвідомлення згідно з автором є тісно пов'язаним, а іноді й тотожне, з процесами спілкування та соціальними контактами особистості [2]. Відповідно до поглядів С. Л. Рубінштейна, також «усвідомлювати – значить відображати об'єктивну реальність через об'єктивовані в слові суспільно вироблені узагальнені значення» [5].

Тому для емпіричного дослідження усвідомлення життєвих подій ми обрали психосемантичний метод з подальшою обробкою за допомогою факторного аналізу. *Психосемантичні методи* дозволяють виявити актуальний зміст індивідуальної свідомості суб'єкта, а також, що важливо для нашого дослідження, дозволяють дослідити особливості минулого досвіду в свідомості людини, виявити смислове навантаження тієї або іншої актуальної чи давно минулої події. Одне з основних завдань психосемантики – це побудова, так званого, семантичного простору, тобто знаходження системи тих латентних факторів, у рамках яких респондент оцінює певні об'єкти чи явища. У нашому дослідженні ми виявляли семантичні простори у свідомості студентів, пов'язані з тією чи іншою життєвою подією. Семантичний простір є дослідницькою моделлю структури індивідуальної свідомості, на основі якої відбувається сприйняття респондентом об'єктів, їхня класифікація, порівняння і т.д. [4].

За психосемантичним методом (метод семантичного диференціалу) нами були досліджені 125 студентів Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. Досліджувані повинні були самостійно обрати подію для аналізу, а потім оцінювали її за п'ятизначною шкалою за різними показниками. На основі схожості оцінок за шкалами була побудована матриця відстаней шкал, яка потім піддавалася процедурі факторного аналізу.

Кількість факторів була виділена нами відповідно до критерію власних значень факторів, або критерію Кам'янистого насипу. Найбільш вагомими факторами у яких спостерігалися найвищі показники відсотка загальної дисперсії, виявилися чотири фактори.

Фактор 1 – 23,93% загальної дисперсії. До даного фактора входять такі значення з найбільшим навантаженням, як «щастя», «радість», «задоволення», «горе», «натхнення» тощо. Навантаження кожної змінної ми брали до уваги за умови, якщо цей показник більший або дорівнює 0,4 [3, с.289].

Семантичне наповнення даного фактора стосується емоційного світу людини, яка переживає ту чи іншу подію. Чітко виокремлюються позитивні і негативні емоції та явища. Найбільші навантаження мають такі шкали, як «щастя», «радість», «задоволення», «горе», що свідчить про те, що у свідомості студентів подія пов'язана з тим чи іншим емоційним забарвленням, вона є емоційно насиченим явищем. Отже, семантичні структури свідомості, згідно з результатами нашого дослідження, включають в першу чергу емоційні складові життєвої події. Тому ми назвали

даний фактор № 1 «Емоційна насиченість події». Цей фактор займає найбільшу частку загальної дисперсії і є найбільш вагомым серед інших.

На основі цього можна зробити висновок, що у змісті свідомості в процесі характеристики, оцінки, власні події свого життя студенти усвідомлюють через оціночний компонент, саме як емоційно наповнені, насичені почуттями, енергією тощо. Емоційна складова події виступає найбільш вагомою її характеристикою у свідомості респондентів. Крім того, даний фактор, що має найвищий відсоток загальної дисперсії, має найвищі показники навантаження шкал після обертання, а також найбільшу кількість шкал, які входять до даного фактора, порівняно з усіма іншими – 21.

Тому можна визначити усвідомлення студентами життєвої події як явища передусім емоційного, яке наповнене емоціями, почуттями, враженнями та енергією. Причому ці емоції можуть переживатися людиною як під час самої події, так і пізніше, коли вона пригадує її або думає про неї. Подія виступає в такому випадку джерелом емоцій та почуттів, причому, як видно зі шкал даного фактора, в основному позитивних емоцій, оскільки найбільш навантаженими з усіх чотирьох факторів, а отже, найбільш вагомими і значущими, є шкали «щастя», «радість», «задоволення».

Другий фактор – 9,1% загальної дисперсії, включає в себе такі шкали, як «втеча», «відторгнення», «вибір», «те, що зберігалось в таємниці» тощо.

Зміст даного фактора включає в себе певні види та форми діяльності людини щодо можливості впоратися з подією. Це певна внутрішня чи зовнішня активність особистості з «переробки», уникнення даної події (втеча, відторгнення, байдужість), або навпаки, діяльність щодо активного подолання та оволодіння нею (робота, вибір, пошук альтернативи тощо). Тому ми назвали даний фактор «Оволодіння подією».

Сюди належить також прагнення особистості повідомити про подію іншим людям, її відкритість або навпаки, закритість для інших, приховування чи замовчування («зберігалось в таємниці», «те, що є замкненим», «таїнство», «про це писалось в листах», «описувалось в щоденниках»). Згідно з показниками і шкалами, які входять у даний фактор, людина оволодіває подією сам на сам, лишається з нею наодинці, не відкриваючись світу та іншим людям. Це певне «таїнство», «те, що є замкненим», «зберігається в таємниці» тощо. І водночас становить собою пев-

ну роботу, певний вибір, пошук альтернатив і способів вирішення даної ситуації. Можна зробити висновок, що у даному факторі представлений внутрішньоособистісний аспект події для людини. Респонденти після емоційності події та її емоційного насичення виділяють дане явище як глибоко особистісне, приховане від інших, яке вимагає певної роботи внутрішнього світу, переробки, таїнства, діалогу з самим собою у листах та щоденниках.

На нашу думку, даний фактор свідчить саме про *переживання* особистістю події, оскільки всі вказані ознаки також є ознаками переживання події, дані дії людина застосовує в процесі переживання – описує подію, повідомляє про неї чи навпаки – мовчить і намагається впоратися самотійно. Уникнення, втеча від події або активна робота з її вирішення і подолання також стосуються переживання події, тому даний фактор можна доповнити підзаголовком «*Оволодіння та переживання події*», оскільки мова йде саме про це.

Фактор № 3 має 8,11% загальної дисперсії і включає в себе такі шкали, як «те, що було відкритим», «обговорювалося», «адаптація», «планування» «смысл» та інші. До даного фактора входять дещо схожі за семантичним наповненням шкали, що й до другого фактора. Шкали «те, що обговорювалося», «те, про що розповідалося», «те, що аналізувалося», співвідносяться із шкалами фактора 2 «про це писалося в листах», «те, що описувалося в щоденниках». Проте третій фактор відображає властивості події як явища більш відкритого, публічного, зрозумілого і зовнішньо представленого у досягненнях, перемогах, у розповідях та обговореннях з іншими людьми. На відміну від фактора 2, де представлений внутрішньоособистісний аспект події, деякою мірою прихований від середовища й оточення людини.

Тому ми назвали даний фактор «*Усвідомленість, осмисленість події*». У даному факторі виділяється раціональний, свідомий компонент події, яка є відкритою для особистості та інших людей, може становити собою перемогу чи інші соціальні досягнення, подія несе з собою зміни і обов'язково насичена смыслом. У структурі свідомості досліджуваних життєва подія виступає як раціональне, осмислене, усвідомлене явище. Виходить певна тавтологія: подія усвідомлюється як усвідомлена, осмислена і раціональна відповідно до семантичних одиниць даного фактора.

У співвідношенні з першим і другим факторами третій фактор є менш вираженим, але представлений досить значним відсотком загальної дисперсії. У другому і третьому факторах немає

від'ємних значень, що може свідчити про усвідомлення даних ознак життєвої події, як однозначних та однополюсних явищ. Тобто у семантичному просторі щодо відповідних аспектів життєвої події – «Оволодіння і переживання» та «Усвідомлення й осмислення» – відсутні полярність і дихотомія значень. На нашу думку, це можна пояснити тим фактом, що дані характеристики та аспекти життєвої події не мають протилежних понять і антонімічних проявів. Ми вважаємо, що подія обов'язково усвідомлюється, хоча б частково, якщо ні – то людина про це не знатиме, і такої події у її свідомості не існує. Прикладом можуть бути випадки із практики психоаналітиків, у яких описані пацієнти з витісненням, амнезією та іншими симптомами, при яких людина не пам'ятала події взагалі.

I, нарешті, четвертий фактор, який займає 6,75% загальної дисперсії, включає в себе такі шкали, як «неочікуваність», «випадковість», «подив», «збіг обставин» та ін. У даному факторі найменша кількість шкал і найменша частка загальної дисперсії, проте у семантичному просторі він є вагомим і значущим.

Відповідно до змісту шкал даного фактора ми назвали четвертий фактор «*Спонтанність події*». Це характеристика події як несподіваної, миттєвої, такої, до якої не можна повністю підготуватися, яка містить у собі загадковість, незрозумілість, трапляється швидко, неочікувано і раптово. Це та ознака, яка наголошує на ролі випадку, долі та інших спонтанних чинників події. У цьому є важливий зміст, оскільки, навіть, якщо подія планується людиною, ніколи не можна повністю спрогнозувати, як саме вона відбудеться, планування і результат, а іноді і самі події, відбуваються зовсім не так і часом не ті, які хотіла і планувала людина для себе та інших. Тому в свідомості студентів при оцінці і характеристиці події значне місце займає її спонтанність.

Висновки. Отже, в результаті дослідження усвідомлення життєвих подій за допомогою психосемантичних методів і подальшої їх обробки за допомогою факторного аналізу, можемо зробити висновок щодо особливостей усвідомлення життєвих подій студентами. По-перше, у структурі свідомості студентів життєві події існують як емоційно насичене явище, причому більшою мірою це стосується позитивних емоцій. Емоційна насиченість виступає найбільш вагомим і значущим фактором усвідомлення життєвих подій. По-друге, життєві події усвідомлюються студентами як внутрішньоособистісне явище, яке потребує певної внутрішньої роботи щодо оволодіння подією та її

переживання. Ця робота є, в основному, прихована від інших, інтимна та особистісна, разом з тим складна і важлива. По-третє, подія визначається студентами, як явище свідоме – раціональне та усвідомлене. Дане усвідомлення виражається в розповідях, обговореннях з іншими людьми, в аналізі та осмисленні. Подія осмислюється, наділяється смыслом. В цьому аспекті ми бачимо «подвійність» свідомості особистості – досліджувані усвідомлюють явище як свідоме. Це свідчить про те, що свідомість має багаторівневу структуру, яка сама себе пояснює та продукує. По-четверте, життєві події усвідомлюються студентами як явище спонтанне, несподіване, неочікуване, що «трапляється», виникає випадково, за збігом обставин, дивує і бентежить людину.

Такі особливості усвідомлення студентами життєвих подій дають уявлення не лише про явище життєвих подій у свідомості, а й допомагають зрозуміти природу свідомості людини, сутність якої у створенні своїх продуктів і самої себе. Ці особливості показують той особистісний смисл, який мають для студентів їх життєві події, і це відобразилося у семантичних структурах, що були виявлені нами у нашому дослідженні.

Список використаних джерел

1. Агафонов А. Ю. Когнитивная психомеханика сознания, или как сознание неосознанно принимает решение об осознании / А.Ю. Агафонов. – Самара : Изд-во «Универс групп», 2006. – 348 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С.Выготский. – М. : Лабиринт-пресс, 2008. – 352 с.
3. Наследов А.Д. SPSS 19: профессиональный статистический анализ данных. – СПб. : Питер, 2011. – 400 с.
4. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. – 2-е изд., доп. / В.Ф.Петренко. – СПб. : Питер, 2005. – 480 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии /С.Л. Рубинштейн. – СПб. : «Питер», 2013. – 713 с. – (Серия «Мастера психологии»).

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Agafonov A. Ju. Kognitivnaja psihomehanika soznanija, ili kak soznanie neosoznanno prinimaet reshennie ob osoznanii / A.Ju. Agafonov. – Samara : Izd-vo «Univers grupp», 2006. – 348 s.
2. Vygotskij L.S. Myshlenie i rech' /L.S.Vygotskij. – M. : Labirintpress, 2008. – 352 s.

3. Nasledov A.D. SPSS 19: professional'nyj statisticheskij analiz dannyh. – SPb. : Piter, 2011. – 400 s.
4. Petrenko V.F. Osnovi psihosemanitki. – 2-e izd., dopю. / V.F.Petrenko. – SPb. : Piter, 2005. – 480 s.: il. – (Serija «Mastera psihologii»).
5. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologii / S.L. Rubinshtejn. – SPb. : «Piter», 2013. – 713 s. – (Serija «Mastera psihologii»).

O.D. Kresan. Psychological aspects of the investigation of students' realization of life events by psychosemantic methods. The article describes results of investigation of students' realization of life events by psychosemantic methods. The author analyses main approaches to the problem of consciousness and realization in psychology and comes to conclusion that realization is closely connected with person's language and speech. In order to realize a life event, its sense and meaning in life, one should put it into words, descriptions and life stories. While creating texts, life stories and narratives a person begins to realize and experience the past life events better and feels relief and alleviation.

Empirical study of students' realization of life events was conducted by a psychosemantic method, semantic differential. The process and results of the research are reported in the article, as well as the results of factor analysis conducted with the respondents.

Four factors with the highest total variance percent are found. Scale data is given in a rotated component matrix for all four factors. The scales with the highest and the lowest value are shown. The following factors of students' realization of life events are distinguished. The factor «Emotional saturation of the event» defines realization of a life event as emotional phenomenon, which has positive and negative effect. The factor «Coping and experience of the event» defines a person's inner work concerning the event, inner personal aspect of the event for a person, including experience of this event. The factor «Realization, meaningfulness of the event» defines a rational, conscious component of the event, regarded as a conceived and realized one by the respondents. The factor «Spontaneity» describes the event as an unexpected, surprising and instantaneous one. The defined aspects of students' realization of life events outline a concept of life events in a person's consciousness as well as help to perceive the nature of person's consciousness and understand the process of person's self-development.

Key words: life events, realization, experience, psychosemantic method, semantic differential, factor analysis, emotional saturation of the event, coping with the event, meaningfulness of the event, spontaneity of the event.

Received July 15, 2015

Revised August 21, 2015

Accepted September 22, 2015